

Research Paper

Pro-poor tourism: A Review of Research Areas and Planning Theories

Boshra Mohajer¹, Sareh Pourjahan², Salar Kuhzady^{3*}

1. PhD Candidate of Tourism Management, Department of Tourism Management, Faculty of Management, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

2. PhD Candidate of Tourism Management, Department of Tourism Management, Faculty of Management, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

3. Researcher at Kurdistan Studies Institute, Assistant Professor, Department of Tourism Management, Faculty of humanities and social sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

<https://doi.org/10.22034/scart.2024.139766.1371>

Received: September 24, 2023

Accepted: January 9, 2024

Available online: June 22, 2025

Keywords: Pro-poor tourism, theory of planning, systematic review

Abstract

The discourse about pro-poor tourism shows that tourism can be effectively considered as a tool to reduce poverty. Academic views on the relationship between poverty and tourism have been very different in the last half century and there are ambiguities among academics about the theoretical relationship between tourism and poverty alleviation. What are the common theories in the field of pro-poor tourism? Tourism supporting the poor and its effectiveness has always been faced with the multiplicity of theories and conflicting views, and the main purpose of the article is to create a bridge between the concepts of tourism and poverty by exploring theoretical and theory-based relationships. In fact, this research tries to provide a proper and principled understanding of the nature of tourism of the poor and summarize the views in it, which can cover the gap in the field of planning in this area. Based on the review of research literature, the origin and approaches of pro-poor tourism need further analysis. Using Prisma model, 200 articles published in the field of pro-poor tourism in Web of Science and Scopus databases were selected for systematic review. The common areas in pro-poor tourism studies and the planning approaches involved in this sphere have been identified and the major approaches include participatory, sustainable, community-based, stakeholder and actor network approaches. The results show that we generally see some kind of overlap in related approaches. With increasing awareness of the nature of pro-poor tourism, planning approaches are also evolving and diversifying. In general, the result of the research considers a combination of planning approaches necessary to understand and implement a pro-poor system in planning.

Mohajer, B., Pourjahan, S. & Kuhzady, S. (2025). **Pro-poor tourism: A Review of Research Areas and Planning Theories**. *Sociology of Culture and Art*, 7 (2), 28-40.

Corresponding author: Salar Kuhzady

Address: Faculty of humanities and social sciences, University of Kurdistan

Email: s.kuhzady@uok.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction

Poverty reduction as one of the most important development goals is on the agenda of many developing economies, and undoubtedly specific strategies and approaches are needed to support the poor in the meantime, pro-poor tourism was proposed as a term with the interpretation that tourism, in addition to being able to use informal labor and women, its development in poor areas that have tourism potential is a step towards the development and poverty reduction. Although such a process in practice will face challenges such as management problems and conflict of views. This research tries to study the growth of interest in tourism as a means of reducing poverty by first reflecting on the poverty reduction program that has attracted many resources and then considers the evolution of pro-poor tourism. The upcoming research pursues two main goals: ١) Identifying common areas in pro-poor tourism studies ٢) Determining planning approaches involved in pro-poor tourism.

2- Methods

In order to achieve the objectives of the research, the Prisma model was applied to review the studies conducted in the field of pro-poor tourism. Prisma model is considered as one of the common models for systematic review. In order to identify articles in the field of pro-poor tourism, first the keywords related to the topic were identified. In the next step, Web of Science and Scopus were selected as the main databases and an initial review was performed using key words. Due to the possibility of duplicate results, Repetitious articles were removed after getting the Excel output. At the end, 200 articles published in journals were selected for systematic review. Then, keywords were analyzed in order to identify common areas in studies related to pro-poor tourism. At the next step, the results were visualized using WordArt and VueViewer software.

3- Results

With the purpose to identify the areas that researchers have focused more on in the studies about pro-poor tourism, key words were analyzed and the findings were visualized with WordArt software and Vosviewer software. According to the findings, the topics related to economy, sustainability, ecotourism, stakeholders and alternative tourism are the most important areas emphasized by researchers, and in addition, the main emphasis of researchers is on rural areas and they have suggested community-based tourism. Also, the findings indicate that the main approaches and most important planning schools involved in pro-poor tourism include sustainability, participatory,

community-based, stakeholder and actor network planning approaches.

4- Conclusion

The results of the research show that the initial studies were mostly focused on the nature of tourism that supports the poor, but with the passage of time, deeper questions regarding the link between tourism and the poor have been raised; for instance, can tourism really increase the quality of life of the poor or increase their income and reduce poverty? According to the obtained results, various types of tourism such as ecotourism, agriculture and rural tourism and their impact on poverty reduction have been given more attention in the past studies. Also, most of the studies have focused on the impact of tourism on the economic dimensions of poverty, while other dimensions of it have not been considered. At the other hand villages have gotten the main focus of researchers' attention in pro-poor tourism, while cities should also be considered due to the increase in the level of urbanization. The results show that participatory, sustainability, community-based, stakeholder and actor network approaches are the most important approaches in pro-poor tourism planning. According to the examined planning approaches and the areas identified from previous studies, it can be concluded that we generally see some kind of overlap in related approaches. With increasing awareness of the nature of pro-poor tourism, planning approaches are also evolving and diversifying, therefore, in general, a combination of planning approaches is necessary to understand and implement a pro-poor system in planning.

In this regard, it seems like what the actors' network approach suggests, it is necessary to first change the attitude towards poverty as a simple and one-dimensional phenomenon related to the economic dimension, and except for the organizational and people aspects, the non-human phenomena involved in Poverty should also be considered. Such a change of attitude will also lead to the identification of the beneficiaries of tourism supporting the poor. Then the empowerment of the poor can be prioritized in the form of community-oriented tourism. The effective presence of the poor in tourism businesses will bring the empowerment of this group. Such components together provide a suitable model in the form of a collaborative approach for all stakeholders and especially the poor to participate in tourism development planning. Enhancing the participation of stakeholders in tourism development not only provides stronger incentives to preserve natural capital, but can also lead to a fair distribution of benefits and, as a result, more opportunities to reduce poverty. Finally, based on the sustainability approach, economic, social, and environmental

considerations should be emphasized in any type of planning to make pro-poor tourism sustainable.

Three main components can be considered for a pro-poor tourism approach, which are: a) better access to the economic benefits of tourism through expanding job opportunities for poor people and providing them with adequate training to maximize these opportunities; b) measures to deal with the social and environmental impacts of tourism development, especially the aforementioned forms of social exploitation as well as excessive pressure on natural resources, pollution production and damage to ecosystems; and c) policy reform, by increasing the participation of the poor in the planning, development and management of tourism-related activities related to them, removing some of the barriers to greater participation of the poor and encouraging the participation between government organizations or the private sector and poor people in the direction of Production of new tourism goods and services.

5- Funding

There is no funding support.

6- Authors' contributions

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

7- Conflict of interests

Authors declared no conflict of interest.

8- Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulted in this paper specially Professor Mahmood Ziaee.

گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی

بشری مهاجر^۱، ساره پورجهان^۲، سالار کهزادی^{۳*}^۱ دانشجوی دکتری مدیریت گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران^۲ دانشجوی دکترا، گروه مدیریت گردشگری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران^۳ استادیار، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران<https://doi.org/10.22034/scart.2024.139766.1371>

چکیده

گفتمان پیرامون گردشگری حامی فقرا نشان می‌دهد که گردشگری می‌تواند به طور موثر به عنوان ابزاری برای کاهش فقر در نظر گرفته شود. دیدگاه‌های آکادمیک در مورد رابطه فقر و گردشگری در نیم قرن گذشته بسیار متفاوت بوده و بین دانشگاهیان در مورد ارتباط نظری بین گردشگری و فقرزدایی ابهاماتی وجود دارد. تئوری‌های رایج در زمینه گردشگری حامی فقرا چیست؟ گردشگری حامی فقرا و اثربخشی آن همواره با تعدد تئوری‌ها و تضاد دیدگاه‌ها مواجه بوده است که هدف اصلی مقاله ایجاد پل ارتباطی بین مفاهیم گردشگری و فقر با کاوش در روابط نظری و مبتنی بر تئوری است. در واقع این پژوهش می‌کوشد درک مناسب و اصولی از ماهیت گردشگری فقرا و جمع‌بندی دیدگاه‌های موجود در آن ارائه دهد که همین امر می‌تواند خلا موجود در زمینه برنامه‌ریزی این حوزه را پوشش دهد. بر اساس بررسی ادبیات پژوهش، منشأ و رویکردهای گردشگری حامی فقرا نیاز به تحلیل بیشتر دارند. با استفاده از مدل پریسما ۲۰۰ مقاله منتشر شده در حوزه گردشگری حامی فقرا در پایگاه‌های داده وب اف ساینس و اسکوپوس برای مرور نظاممند (سیستماتیک) انتخاب شد. حوزه‌های رایج در مطالعات گردشگری حامی فقرا و رویکردهای برنامه‌ریزی دخیل در آن شناسایی شده و رویکردهای عمده شامل رویکردهای مشارکتی، پایداری، مبتنی بر جامعه، ذینفعان و شبکه بازیگران می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد که عموماً شاهد نوعی هم‌پوشانی در رویکردهای مرتبط هستیم. با افزایش شناخت از ماهیت گردشگری حامی فقرا رویکردهای برنامه‌ریزی نیز در حال تکامل و متنوع شدن هستند. به طور کلی، نتیجه حاصل از پژوهش، ترکیبی از رویکردهای برنامه‌ریزی برای درک و پیاده‌سازی یک سیستم حامی فقرا در برنامه‌ریزی را لازم می‌داند.

تاریخ دریافت: ۲ مهر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۹ دی ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱ تیر ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی: گردشگری حامی فقرا،
تئوری، برنامه‌ریزی، مرور سیستماتیک

استناد: مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۷ (۲)، ۲۸-۴۰.

* نویسنده مسئول: سالار کهزادی

نشانی: دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه کردستان

پست الکترونیکی: s.kuhzady@uok.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

به شکل گسترده، از آغاز توسعه کشورها در دهه ۱۹۹۰، کاهش فقر به عنوان دستور کار شماره یک برنامه توسعه و هدف اصلی بسیاری از اقتصادهای در حال توسعه قرار داشت (چتین و اوزگور^۱، ۲۰۱۲) و در این میان، هدف این دستور کار، کاهش میزان فقر به نصف، مطابق اهداف توسعه هزاره سال ۲۰۱۵ بود. با این حال آنطور که رو^۲ (۲۰۱۱) بیان می‌کند، کاهش فقر به راهبردهای خاص و رشد رویکرد حامی فقرا نیاز دارد. یکی از این راهبردهای خاص استفاده از پتانسیل‌های گردشگری برای کاهش فقر است (رضوانی، بدری و ترابی، ۱۳۹۷). گردشگری حامی فقرا به عنوان گردشگری تعریف می‌شود که منافع خالص را برای فقرا به ارمغان می‌آورد (اشلی و رو، ۲۰۰۲). این اصطلاح توسط بخش توسعه بین المللی بریتانیا وارد ادبیات گردشگری شد (هریسون^۳، ۲۰۱۵) باید توجه داشت که گردشگری حامی فقرا یک محصول خاص یا بخش خاص نیست بلکه هر نوع از فعالیت‌های گردشگری و هر سطحی از گردشگری می‌تواند حامی فقرا باشد (زندى، ۱۳۹۹). به دلایل مختلف، گردشگری به عنوان ابزاری مناسب جهت کاهش فقر معرفی شده است؛ از یک سو گردشگری بر مبنای دارایی‌های طبیعی و فرهنگی فقرا قرار دارد و می‌تواند از نیروی کار زنان و بخش غیررسمی استفاده کند و از سوی دیگر برای مناطق فقیرنشین روستایی که گزینه‌های رشد اندکی دارند مناسب است (اشلی و رو، ۲۰۰۲: ۶۱). اما در کنار پتانسیل‌های گردشگری برای کاهش فقر، در عمل مسائل و مشکلاتی وجود دارد که مانع توسعه هستند. به عنوان مثال رضوانی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی موانع و مشکلات فعالیت‌های طبیعت‌گردی حامی فقرا در روستاهای استان سمنان پرداخته و به مهمترین موانع اشاره کرده‌اند: "نابرابری آموزشی، روابط نابرابر قدرت، سبک زندگی، تقدیرگرایی و مشکلات مدیریتی و تمرکزگرایی تصمیمات". به دلیل تعدد و تضاد دیدگاه‌ها در مورد اثر بخشی گردشگری حامی فقرا که می‌تواند از عدم درک مناسب و اصولی از ماهیت آن نشأت گرفته باشد، پژوهش حاضر سعی دارد تا ابتدا با تأمل در برنامه‌های کاهش فقر که باعث جذب مقدار زیادی از انرژی و منابع توسعه شده است و سپس با توجه به چگونگی تکامل گردشگری حامی فقرا، رشد علاقه به گردشگری را به عنوان وسیله‌ای برای کاهش فقر بررسی کند. شناسایی و تعیین روش‌های رایج در برنامه‌ریزی گردشگری فقرا این امکان را فراهم می‌کند که آنچه تاکنون در این روند اتفاق افتاده و نیز تغییر نگرش‌هایی که در حوزه برنامه‌ریزی رخ داده است را به خوبی درک نمود. از سوی دیگر تبیین روش‌های برنامه‌ریزی گردشگری حامی فقرا به چگونگی برنامه‌ریزی بهتر، یافتن راه‌های مناسب برای هر منطقه کمک می‌نماید.

بر این اساس اهداف اصلی پژوهش حاضر به صورت زیر می‌باشد:

۱- شناسایی حوزه‌های رایج در مطالعات گردشگری حامی فقرا

۲- شناسایی رویکردهای برنامه‌ریزی تبیین گر گردشگری حامی فقرا

۲- پیشینه تجربی و ملاحظات نظری

در حالی که مفهوم گردشگری حامی فقرا نسبتاً جدید است، اما از گذشته فراهم کردن فرصت‌های مناسب برای فقرا بسیار مطرح بوده است. گردشگری حامی فقرا روش و دیدگاهی نسبتاً جدید در توسعه گردشگری است که با هدف افزایش دریافت سود خالص توسط قشر فقیر از گردشگری و اطمینان از اینکه رشد گردشگری به کاهش فقر کمک می‌کند، طراحی شده است (اشلی و همکاران، ۲۰۰۱). در واقع گردشگری حامی فقرا نوعی گردشگری است که سود اقتصادی فراهم کرده، منجر به اشتغال‌زایی شود و زیرساخت‌هایی مانند دسترسی بهتر به آب آشامیدنی، ارتباطات، جاده‌ها و همچنین خدمات بهداشتی و آموزشی را بهبود بخشد. به علاوه از منابع طبیعی و فرهنگی حفاظت نموده و برای فقرا فرصت‌ها و ظرفیت جهت بهبود معیشتشان را فراهم نماید (لین^۵، ۲۰۰۷). برنامه‌ریزی برای رسیدن به این اهداف امری ضروری به حساب می‌آید. رویکردهای مختلفی به برنامه‌ریزی

¹ Çetin & Özgür

² Roe

³ Harrison

⁴ Ashley & Roe

⁵ Lin

وجود دارد؛ یکی از این نوع تقسیم بندی ها می‌توان به رویکردهای چپ و رویکرد راست اشاره نمود. در رویکرد چپ بیشتر به توسعه انسانی پایدار و حقوق فقرا توجه می‌شود (برنز^۱، ۲۰۰۴).

در سال های اخیر، نقش گردشگری در فقرزدایی به آرامی در بین سازمان‌های متولی توسعه شناخته شده است. سازمان جهانی گردشگری اهداف توسعه هزاره را تأیید کرده و ادعا می‌کند که افزایش گردشگری به کشورها در "جنگ علیه فقر" کمک می‌کند. گردشگری برای کشورهای فقیر، تسهیلگر چالش‌های مربوط با بسیاری از بخش‌های مرتبط است که می‌تواند نقشی اساسی در دستیابی کلی به اهداف توسعه داشته باشد. باند^۲ (۲۰۰۶) استدلال می‌کند که تعیین اهداف توسعه توسط کشورها و سازمان‌هایی که سیاست‌هایشان مستقیماً رفاه مردم فقیر را در بیشتر جهان تضعیف می‌کند از جمله کشورهای گروه هشت^۳، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و سازمان تجارت جهانی، رویکردی از بالا به پایین دارند و درواقع بین سخنان و واقعیت، با تعهد آنها در زمینه کاهش فقر اختلافات زیادی وجود دارد (هال، ۲۰۰۷). اکنون مهم است که بررسی کنیم چطور تکامل گردشگری حامی فقرا با این اجماع درباره فقر مرتبط است. از زمان توسعه گردشگری انبوه در دهه ۱۹۶۰، به نظر می‌رسد هیچ اجماعی در مورد اینکه آیا صنعت گردشگری می‌تواند به کاهش فقر کمک کند یا منجر به افزایش شکاف نابرابری شود، ایجاد نشده است. در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، بحث در مورد سهم صنعت گردشگری در توسعه و کاهش فقر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. فرض بر این بود که گردشگری نه تنها باعث ایجاد شغل و درآمد ارزی می‌شود، بلکه می‌تواند با نشان دادن شیوه‌های جدید زندگی، تغییرات فرهنگی-اجتماعی را در جوامع سنتی به وجود آورد (اسکیوانز^۴، ۲۰۱۱). گردشگری در واقع به عنوان تسهیلگری برای نوسازی، توسعه اقتصادی و رفاه در کشورهای نوظهور در جهان سوم در نظر گرفته شد (ویلیامسون^۵، ۲۰۰۴).

دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ شاهد رویکرد توسعه جدیدی نسبت به گردشگری بود که رویکرد اقتصاد سیاسی پسا ساختارگرا را در پیش گرفت و استدلال کرد تا زمانی که اصلاحات اساسی ساختاری صنعت گردشگری صورت نگیرد، بعید به نظر می‌رسد که این بخش به کاهش فقر کمک کند (کلانسی^۶، ۱۹۹۹). تمرکز اصلی در اینجا بحث‌های وابستگی بود و گردشگری اغلب به عنوان حامی نوع جدیدی از استعمار شناخته می‌شد (مانیارا و جونز^۷، ۲۰۰۷). برخی از پژوهشگران ادعا کردند که "نشت" در این صنعت بسیار زیاد است (به عنوان مثال براهمن، ۱۹۹۶؛ براون، ۱۹۹۸ و بریتون، ۱۹۸۲). هرچند استدلال‌های مثبت نشان می‌دهد که نشستی لزوماً در صنعت گردشگری بیشتر از سایر صنایع نیست (رو، ۲۰۱۱) و گردشگری در موارد بسیاری می‌تواند به اشتغال و درآمدزایی، برابری جنسیتی، آموزش و تبادل دانش، روابط بین بخشی، کارآفرینی و توسعه شرکت‌های کوچک، متوسط و خرد مقیاس و حفاظت از طبیعت کمک کند (هال، ۲۰۰۷).

تمام پژوهشگران در سنت انتقادی از نظر فلسفی با گردشگری مخالف نیستند و اگر توسعه به شکلی اتفاق بیفتد که حاکمیت دولت بر منافع ملی متمرکز شود، گردشگری می‌تواند مزیت‌هایی به دنبال داشته باشد (اسکیوانز، ۲۰۱۱). این بحث‌ها با رویکردهای نرم، سبز (دان^۸، ۲۰۰۲) و بعداً گردشگری پایدار (باتلر^۹، ۱۹۹۰) هم راستا است. این دسته از مطالعات از پیچیدگی‌های گردشگری استقبال کرده و از رویکرد تقلیل‌گرایی که گردشگری را به عنوان یک نیروی صرفاً خیر یا صرفاً شر می‌بیند، دور شده‌اند و به جای آنکه گردشگری به عنوان یک صنعت منطبق با تفکر نئولیبرال دیده شود، به عنوان یک نیروی اجتماعی قدرتمند تلقی می‌گردد. از دید سازمان جهانی گردشگری، روش‌های مختلفی برای تاثیرگذاری مثبت گردشگری بر کاهش فقر وجود دارد که عبارتند از: استخدام فقرا در کسب و کارهای گردشگری، خرید مستقیم گردشگران از فقرا، تامین کالا و خدمات برای کسب و کارهای گردشگری با واسطه فقرا، حمایت از تاسیس کسب و کارهای گردشگری توسط فقرا (زندى، ۱۳۹۹).

¹ Burns

² Bond

³ G8

⁴ Scheyvens

⁵ Williamson

⁶ Clancy

⁷ Manyara & Jones

⁸ Dann

⁹ Butler

رابطه بین فقر و گردشگری از جمله موضوعاتی است علیرغم اهمیت بالای آن در بین پژوهشگران خارجی، توجه چندانی در داخل کشور به خود جلب نکرده است و پژوهش‌های جامعی انجام نشده است. جهت بررسی وضعیت مطالعات گردشگری و فقر در ایران، لازم است به بررسی برخی مطالعات داخل کشور پرداخته شود. از آن جمله می‌توان به پژوهش رضاقلی‌زاده (۱۳۹۵) اشاره کرد که در آن سعی کرده گردشگری را وارد مثلث فقر، رشد و نابرابری کند و با استفاده از طراحی یک مدل اقتصاد سنجی، فرآیند علت و معلولی را بسنجد. وی به این نتیجه رسید که گردشگری چشم انداز رشد اقتصادی در ایران را بهبود می‌دهد و منجر به کاهش نابرابری می‌شود. همچنین توسعه گردشگری در ایران را عاملی می‌داند که می‌تواند منجر به کاهش فقر شود. صادقی جقه (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه بین گردشگری و کاهش فقر در آذربایجان شرقی طی دوره های ۱۳۷۹-۸۴ با استفاده از شاخص های اقتصادی خانوارها به این نتیجه رسید که گردشگری تاثیر مثبت بر کاهش فقر درآمدی خانوارها دارد. زندی (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی با عنوان بررسی تاثیر اشتغال در دو بخش خدمات گردشگری و بیمارستانی بر کاهش فقر با استفاده از روش پیمایشی به این نتیجه رسید که اشتغال در بخش گردشگری موجب کاهش فقر می‌شود. شکوری و بهرامی (۱۳۹۳) تاثیر گردشگری روستایی بر کاهش فقر در روستای ری را بررسی کرده و به این نتیجه رسیدند که گردشگری روستایی می‌توند نقش مهمی در افزایش اشتغال، سودآوری و بهره‌وری اقتصادی در سطوح محلی، ملی و منطقه ای داشته باشد و در نهایت منجر به کاهش فقر شود. از طرفی دیگر برنامه های کاهش فقر در کشور که اجرا شده اند را ناموفق تلقی می‌کنند و برخی صاحب نظران علت موفق نبودن آن را نبود هرگونه ارزیابی دقیق از روند مطالعات فقر و چگونگی پیشرفت آن می‌دانند. فقر مسئله ای بنیادی برای سیاست گذاران دولت های بعد از انقلاب اسلامی بوده است؛ به طوری که تا امروز همه این دولت ها، با هر گرایش فکری و سیاسی، بر تحقق عدالت اقتصادی و کاهش فقر تأکید داشته و شعار عدالت و توزیع عادلانه درآمد و اجرای آن، از سیاست های اصلی و محوری نظام و دولت های حاکم بعد از انقلاب بوده است. گفتنی است این موضوع بیش تر، در سطحی از آرمان گرایی متوقف شده و تحقیقات کاربردی متقن اندکی انجام شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱).

۳- روش پژوهش

بر اساس اهداف پژوهش، مطابق مدل پریسما (نمودار ۱) مطالعات صورت گرفته در حوزه گردشگری حامی فقرا مورد بررسی قرار گرفته است. پریسما یکی از مدل‌های رایج بوده و به عنوان راهنما برای انجام مرور نظامند پذیرفته شده است (آثار، جلال پور، ایوبی، رحمانی و رضائیان، ۱۳۹۵). مرور نظامند (سیستماتیک) یکی از روش‌های رایج به منظور مرور مطالعات پیشین است که باید فرایند انجام آن در هر مرحله قاعده‌مند دنبال شود تا بتوان مقالات مناسب شناسایی، ارزیابی و تحلیل کرد (شفیعی، رجب زاده قطری، حسن زاده و جهانیان، ۱۳۹۹). به منظور شناسایی حوزه‌های رایج در مطالعات انجام شده مربوط به گردشگری حامی فقرا، تحلیل کلمات کلیدی مورد استفاده قرار گرفت. به طور کلی مراحل انجام مرور نظامند در مدل پریسما به چهار بخش تقسیم شده است؛ شناسایی، غربالگری، واجد شرایط بودن و انتخاب (نیکخو، جعفری نیا، حسن پور و عباسیان، ۱۳۹۷) (نمودار ۱). به منظور شناسایی مقالاتی که در زمینه گردشگری حامی فقرا به انجام رسیده است، ابتدا کلمات کلیدی مرتبط با موضوع شناسایی شد. در مرحله بعد وب اف ساینس^۱ و اسکوپوس^۲ به عنوان پایگاه داده‌های اصلی انتخاب شدند و با استفاده از کلمات کلیدی بررسی اولیه انجام شد. سپس مقالات استخراج شده، تک به تک مورد بررسی قرار گرفتند و سه مورد از مقالات حذف شدند. در پایان ۲۰۰ مقاله منتشر شده در مجلات برای مرور نظامند انتخاب گردیدند.

۴- تحلیل یافته‌ها

حوزه‌های رایج در مطالعات انجام شده در ارتباط با گردشگری حامی فقرا

به منظور تعیین حوزه‌هایی که پژوهشگران در مطالعات مرتبط با فقرا بیشتر روی آنها متمرکز شده‌اند، از تحلیل کلمات کلیدی مقالات استفاده شد. تحلیل کلمات کلیدی پژوهش‌ها نه تنها می‌تواند در شناسایی حوزه‌های اصلی تمرکز پژوهشگران مفید واقع

¹ Web of Science

² Scopus

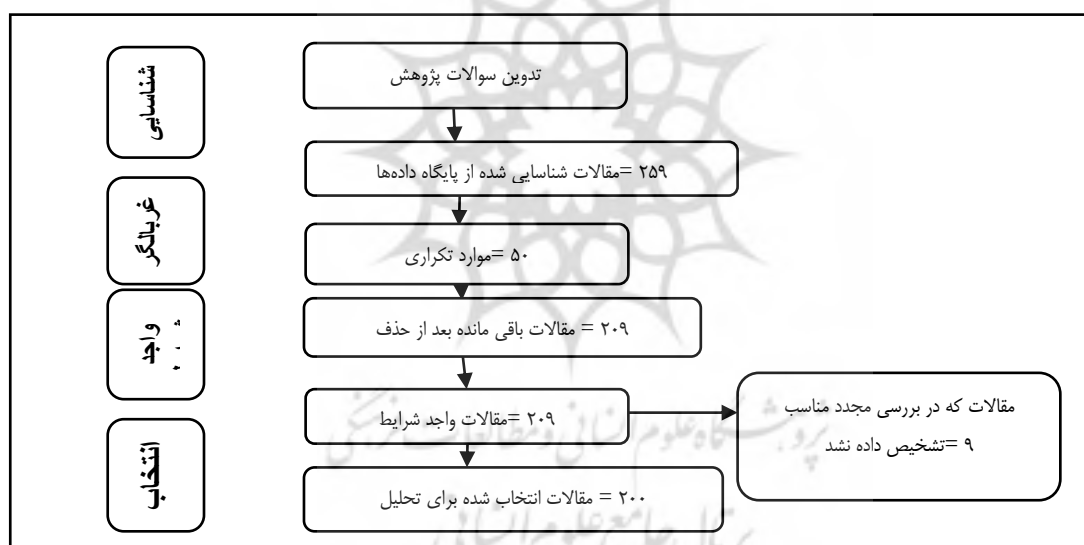
مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. جامعه‌شناسی

فرهنگ و هنر، ۷ (۲)، ۲۸ - ۴۰.

شود، بلکه می‌تواند به تعیین روندهای اصلی یک حوزه مطالعاتی نیز کمک کند (هو^۱، ۲۰۱۸). در این ارتباط، کلمات کلیدی مقالات مرتبط با گردشگری حامی فقرا استخراج و با ابزار آنلاین وردآرت^۲ و نرم افزار ووزویور^۳ نتایج بصری سازی شد (شکل ۱).

شکل ۱. حوزه‌های رایج در مطالعات انجام شده در ارتباط با گردشگری حامی فقرا (یافته‌های پژوهش)

نمودار ۱. فرآیند مرور سیستماتیک گردشگری حامی فقرا (مدل پریسما) (منبع: یافته‌های پژوهش)

به منظور نمایش بهتر حوزه‌های رایج، کلمات عمومی مانند گردشگری، گردشگری حامی فقرا حذف شده‌اند. در این ارتباط کلمات با فراوانی بیشتر، بزرگتر نشان داده شده‌اند. بر اساس شکل ۱ موضوعات مربوط به اقتصاد، پایداری، اکوتوریسم، ذینفعان و گردشگری جایگزین مهم‌ترین حوزه‌های مورد تاکید پژوهشگران بوده‌اند. نتایج همچنین نشان می‌دهد که تمرکز اصلی پژوهشگران بر نواحی روستایی بوده و به منظور اثر بخشی بیشتر گردشگری بر فقرا، گردشگری جامعه محور را پیشنهاد کرده‌اند. علاوه بر این، بررسی کلمات کلیدی نشان می‌دهد که هر چند در سال‌های ابتدای پرداختن به گردشگری حامی فقرا بیشتر پژوهشگران

¹ Hu

² Word Art

³ VOSviewer

بر موضوع پیوند و ارتباط گردشگری و فقر متمرکز بوده‌اند اما با گذشت زمان پژوهشگران به دنبال سوالات عمیق‌تری هستند برای مثال آیا واقعاً گردشگری می‌تواند باعث افزایش کیفیت زندگی فقرا یا افزایش درآمد آنها و کاهش فقر شود؟ جدول ۱ حوزه‌های را که در مطالعات مربوط به گردشگری حامی فقرا بیشتر مورد توجه محققان بوده‌اند را با فراوانی آنها نشان می‌دهد. لازم به ذکر است که فقط مباحثی که بیش از یک بار تکرار شده‌اند در جدول اشاره شده است.

جدول ۱: فراوانی حوزه‌های رایج در مطالعات انجام شده در ارتباط با گردشگری حامی فقرا

فراوانی	کلمات کلیدی	
81	گردشگری حامی فقرا	1
40	گردشگری جامعه‌محور ^۱	2
36	فقرزدایی ^۲	3
26	گردشگری روستایی	4
23	توسعه پایدار	5
23	اقتصاد	6
12	دینفعان	7
9	پیوندها	8
7	اکوتوریسم	9
5	کشورهای در حال توسعه	10
5	کیفیت زندگی	11
4	گردشگری جایگزین ^۳	12
4	جهانی شدن	13
3	اثرات اجتماعی	14
3	منطقه زاغه‌نشین ^۴	15
2	اشتغال	16
2	توانمندسازی	17
2	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	18
2	نابرابری	19

مطابق جدول "گردشگری حامی فقرا" و "گردشگری جامعه‌محور" با فراوانی ۸۱ و ۴۰ بیشترین تکرار را در مطالعات گردشگری حامی فقرا داشته‌اند. "فقر زدایی" نیز با ۳۶ فراوانی سومین واژه پر تکرار در این حوزه از مطالعات بوده است.

رویکردهای برنامه‌ریزی تبیین‌گر گردشگری حامی فقرا

در این مرحله به منظور شناسایی رویکردهای اصلی برنامه‌ریزی دخیل در گردشگری حامی فقرا، از روش تحلیل عنوان، چکیده و کلیدواژه‌ها استفاده شد. بررسی‌ها نشان داد که رویکردهای عمده و مکاتب اصلی برنامه‌ریزی شامل رویکردهای پایداری، مشارکتی، مبتنی بر جامعه، دینفعان و شبکه بازیگران می‌باشد که در ذیل هر کدام از رویکردها به تفکیک بررسی شده‌اند (شکل ۲).

¹ community-based-tourism

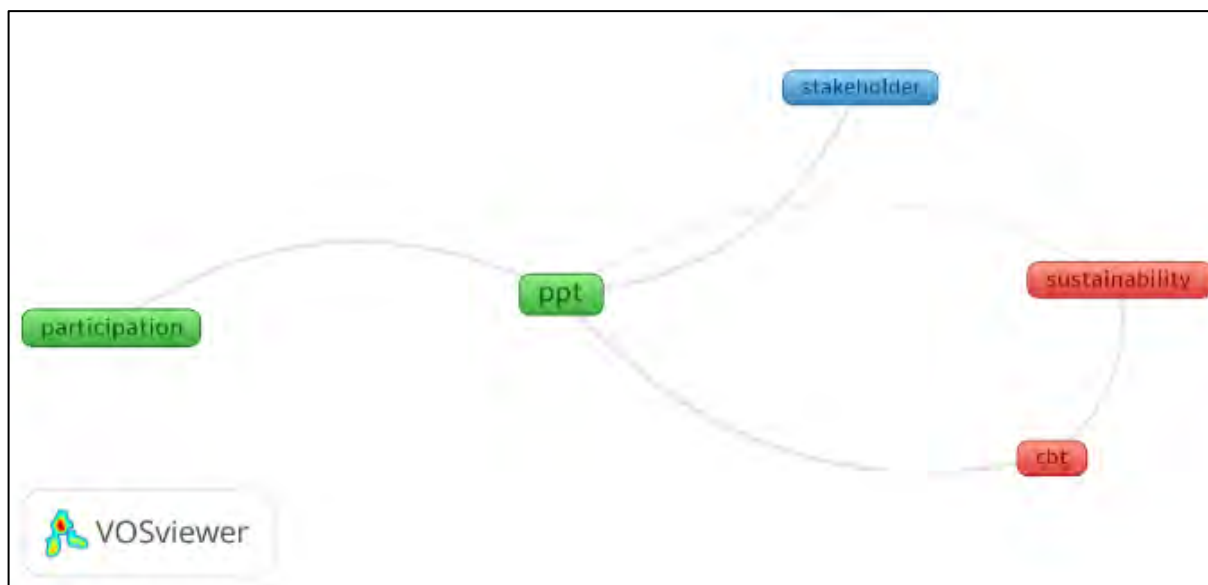
² poverty-alleviation

³ alternative tourism

⁴ slum area

مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. جامعه‌شناسی

فرهنگ و هنر، ۷ (۲)، ۲۸ - ۴۰.

شکل ۲. رویکردهای برنامه‌ریزی تبیین‌گر گردشگری حامی فقرا (یافته‌های پژوهش)

رویکرد مشارکتی

یکی از جنبه‌های مهم برنامه‌ریزی که در رویکردهای جدید به آن توجه شده است، مشارکت جامعه محلی در فرآیند برنامه‌ریزی و تصمیم‌سازی است (زارعی، مدرسی و فلاحی، ۱۴۰۰). جمال و گتز مشارکت را به عنوان فرآیند تصمیم‌گیری مشترک میان ذینفعان مستقل و کلیدی یک حوزه بین سازمانی برای مدیریت مسائل مربوط به برنامه‌ریزی و توسعه همان حوزه تعریف می‌کنند (جمال و گتز^۱، ۱۹۹۵؛ مک کان^۲، ۱۹۸۳). به شکل عمومی پژوهشگران متعدد فرآیندهای متفاوتی را برای مشارکت ذینفعان تبیین نموده‌اند (آرنشتاین^۳، ۱۹۶۹؛ گری^۴، ۱۹۹۰). اما نقطه مشترک ادبیات در باب موضوع مشارکت در سال‌های اخیر، اتخاذ مکانیسم انگیزشی در برنامه‌ریزی است (اجلایی، عسگری و رفیعیان، ۱۳۹۴). کار چمبرز (۱۹۹۷) در مورد ارزیابی مشارکتی روستایی مبنایی است که رویکردهای فعلی ارزیابی فقر مشارکتی از آن تکامل یافته است. مفهوم مشارکت پایه اصلی برنامه‌ریزی مشارکتی را شکل می‌دهد (اجلایی و همکاران، ۱۳۹۴). از دیدگاه راجرز، مشارکت مترادف توسعه در نظر گرفته می‌شود و مشارکت عنصر کلیدی در فرآیند توسعه محسوب می‌شود (فاضلی، ادهمی و نوروزی، ۱۴۰۲). رویکردهای مشارکتی سعی دارند فقر را در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی درک کنند و بر همین اساس روش‌های آن بر خود فقرا و توانایی آنها در درک و تحلیل شرایط و واقعیت‌های خودشان متمرکز است. مزایای نسبی رویکرد مشارکتی این است که نشان‌دهنده دور شدن از استانداردهای تحمیل شده از خارج است. رویکرد مشارکتی در حالی که از نظر تئوری منعکس‌کننده نگاه از پایین به بالا توسط خود فقرا است، در عمل، اغلب توسط خارجی‌هایی انجام می‌شود که این ارزیابی‌ها را انجام می‌دهند (نیر و ساگاران^۵، ۲۰۱۷).

رویکرد پایداری

سازمان جهانی گردشگری (۲۰۰۴) و سازمان ملل متحد، گردشگری پایداری را برای از بین بردن فقر، برنامه گردشگری پایداری-رفع فقر با هدف ارتقا سطح استاندارد زندگی از نظر اجتماعی، اقتصادی و بوم‌شناختی به عنوان نقطه شروع توسعه در نظر گرفتند که هدف اصلی آن کاهش فقر در جهان تا ۵۰٪ تا سال ۲۰۱۵ بود (دیموسکا^۶، ۲۰۰۸). رویکرد توسعه پایداری بر توجه به ملاحظات زیست محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی تجزیه و تحلیل آنها در فرآیند برنامه‌ریزی تاکید زیادی

1 Jamal and Getz

2 McCann

3 Arnstein

4 Gray

5 Nair & Sagarán

6 Dimoska

مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. جامعه‌شناسی

فرهنگ و هنر، ۷ (۲)، ۲۸ - ۴۰.

دارد و تمام انواع گردشگری می‌تواند پایدار باشد. اما برخی از انواع آن می‌تواند پایدارتر باشد: از جمله اکوتوریسم، گردشگری حامی فقرا، گردشگری مبتنی بر جامعه، گردشگری روستایی و غیره. شواهد زیادی وجود دارد که نشان می‌دهد گردشگری پایدار در صورت توسعه و مدیریت به صورت پایدار، می‌تواند سهم قابل توجهی در کاهش فقر داشته باشد، به ویژه در مناطق روستایی، که بیشتر فقرا در آن زندگی می‌کنند و گزینه‌های توسعه دیگری وجود ندارد (سازمان جهانی جهانگردی، ۲۰۰۶). به بیان بهتر گردشگری بالقوه می‌تواند به عنوان یک منبع مالی جدید، سبب بهبود اوضاع اقتصادی مردم در جامعه محلی کاهش سطح فقر و افزایش میزان اشتغال و در نهایت ابزاری برای توسعه مناطق باشد (قاسمی، منصوری مقدم و مفاخری باشماق، ۱۳۹۹).

رویکرد گردشگری مبتنی بر جامعه

گردشگری جامعه‌محور یکی از انواع رویکردهای برنامه‌ریزی گردشگری و بخشی جدایی ناپذیر از توسعه گردشگری پایدار (اکازاکی^۱، ۲۰۰۸) است که سطوح بالای مشارکت جامعه را با اصول پایداری ترکیب می‌کند و اغلب در انتهای مخالف طیف گردشگری انبوه با مقیاس بزرگ قرار دارد؛ گردشگری انبوهی که اغلب متعلق به شرکت‌های بزرگ است، ارتباط اقتصادی محدودی با جوامع محلی دارد و برخی از ساکنان جامعه محلی را در مشاغل کم مهارت و کم درآمد استخدام می‌کند (چتین و اوزگور، ۲۰۱۲). در واقع گردشگری مبتنی بر جامعه نوعی گردشگری پایدار است که راهبردهای حامی فقرا را در بستر جامعه ارتقا می‌دهد. گودوین و سانتیلی معتقدند که گردشگری مبتنی بر جامعه در دوران رونق اکوتوریسم در دهه ۱۹۹۰ یک مداخله معمول بوده و اکنون به عنوان نوعی گردشگری حامی فقرا پیشنهاد شده است (گودوین و سانتیلی^۲، ۲۰۰۹). بررسی ادبیات نشان می‌دهد که تعداد زیادی از پژوهش‌های انجام شده در زمینه کاهش فقر در کشورهای کمتر توسعه‌یافته بر گردشگری مبتنی بر جامعه متمرکز شده‌اند (استون و استون^۳، ۲۰۱۱). این رویکردهای متداول برای استفاده از مشارکت در زمینه گردشگری جایگزین مفهوم "گردشگری مبتنی بر جامعه" است که مشارکت محلی گسترده سیاسی و اقتصادی در روند برنامه‌ریزی گردشگری را هدف قرار می‌دهد (امامی، دربان آستانه، رضوانی و قدیری، ۱۴۰۰). نابراین قرار دادن گردشگری مبتنی بر جامعه در محیط گردشگری حامی فقرا، نوعی دوری از رادیکالیسم و درعوض، تلاش در جهت همسویی گردشگری مبتنی بر جامعه با راهبردهای نئولیبرالی محسوب می‌شود. در رویکرد سازمان جهانی گردشگری، استدلال شده است که علی‌رغم دستور کار سبز و حامی فقرا، اساساً گردشگری مبتنی بر جامعه از یک رویکرد نئولیبرال پیروی می‌کند و هدف اصلی آن هنوز هم تقویت رشد اقتصادی از طریق گردشگری است (ون در دویم^۴، ۲۰۰۷). در این زمینه، تمایز بین گردشگری مبتنی بر جامعه و گردشگری حامی فقرا حداقل است و با مرز ظریفی از هم جدا می‌شوند. این دو مفهوم برای کسانی که به دنبال تجربیات جدید و تفریحات بشردوستانه هستند گزینه‌های مناسبی برای تعطیلات محسوب می‌شوند (سایمن و گیامپیکولی^۵، ۲۰۱۶).

رویکرد تئوری ذینفعان و شبکه بازیگران

نظریه ذینفعان فریمن (۱۹۸۴) برای مدیریت راهبردی جوامع، در تلاش برای درک روش‌های مختلف مدیریت و اداره یک نهاد (مانند یک مقصد گردشگری) متشکل از افراد و گروه‌های مختلف است. این رویکرد در واقع بستری را برای استدلال اینکه موفقیت یک مقصد گردشگری به مشارکت ذینفعان بستگی دارد، فراهم می‌کند. بدین معنی که سازمان‌های مدیریت مقصد باید منافع همه ذینفعان را شناسایی و درک کنند (موفورث و مونت^۶، ۲۰۱۶) و به منافع آنها رسیدگی نمایند (هازرا، فلچر و ویلکز^۷، ۲۰۱۷)، با این حال، در توجه به روابط و تعاملات بین آنها دچار محدودیت است و روابط پیچیده بین ذینفعان و شبکه‌های آنها را نادیده

1 Okazaki

2 Goodwin & Santili

3 Stone & Stone

4 Van der Duim

5 Saayman & Giampiccoli

6 Mowforth, Munt

7 Hazra, Fletcher, & Wilkes

گرفته و همچنین از نقش بازیگران غیرانسانی، مانند مکان و فرهنگ غفلت می‌کند (لوما آهو و پالوویتا^۱، ۲۰۱۰). با این وجود، همانطور که در اسکول و استاریک (۲۰۰۴) استدلال می‌کنند، بازیگران غیرانسانی باید سهامدار اولیه و اصلی همه شرکت‌ها باشند (نگویان^۲، ۲۰۱۹). ویژگی "مجاورت" که توسط در اسکول و استاریک به مولفه‌های قبلی اضافه شده است، از این واقعیت پشتیبانی می‌کند که سازمان‌ها تحت تأثیر محیط‌های مختلف خارجی قرار دارند. فقر در گذشته به عنوان پدیده تک بعدی و در ارتباط با میزان درآمد سنجیده می‌شد، اما امروزه پژوهشگران معتقدند که با این رویکرد نمی‌توان شناخت درستی از فقر به دست آورد و معتقدند که باید به فقر به عنوان پدیده‌ای پیچیده و چند بعدی نگریست (آلکایره و سانتوس^۳، ۲۰۱۶). در این راستا تعدادی از پژوهشگران اتخاذ رویکردی یکپارچه و جامع مانند تئوری شبکه بازیگران که در آن بتوان علاوه بر ابعاد سازمانی و مردم به پدیده‌های غیر انسانی دخیل در فقر نیز نگاه کرد را پیشنهاد داده‌اند (وواتن، دوهان، دوگروت، روم^۴، ۲۰۱۵) از طریق همکاری بنگاه‌ها و دینفعان، می‌توان با استفاده از مزایای صنعت گردشگری در ایجاد درآمد برای تأمین کننده خدمات و ایجاد رضایت از گردشگران، به بهبود رفاه مردم کمک کرد. از این رو، می‌توان مقصد را ارتقا داد و چرخه ادامه خواهد یافت؛ گردشگران بیشتری می‌آیند و تجارت بیشتری برای مقصد فراهم می‌شود.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با رویکرد سیستماتیک و با هدف شناسایی حوزه‌های تحقیقاتی و رویکردهای برنامه‌ریزی رایج در گردشگری حامی فقرا و مباحثی که در این حوزه کمتر مورد توجه قرار گرفته است، انجام شد. نتایج نشان می‌دهد که مطالعات اولیه بیشتر بر ماهیت گردشگری حامی فقرا متمرکز بوده‌اند، اما با گذشت زمان سوالات عمیق تری در ارتباط با پیوند گردشگری و فقرا مطرح شده است؛ از جمله اینکه آیا واقعا گردشگری می‌تواند باعث افزایش کیفیت زندگی فقرا یا افزایش درآمد آنها و کاهش فقر شود؟ (هال، ۲۰۰۷). همچنین با گذشت زمان به جای پرداختن کلی به گردشگری، انواع گونه‌های گردشگری مانند اکوتوریسم، کشاورزی و روستایی و تأثیر آنها بر کاهش فقر بیشتر مورد توجه قرار گرفته است (تورس و مومسن^۵، ۲۰۰۴). تمرکز بیشتر مطالعات بر ابعاد اقتصادی فقر مانند درآمد و ایجاد اشتغال برای فقرا از طریق گردشگری بوده است در حالی که فقر و کاهش آن تنها به فقر مادی محدود نمی‌شود و می‌تواند موضوعاتی مانند نبود فرصت‌های برابر، عدم فراهم بودن امکانات آموزشی و مهارتی و حتی کمبود آزادی را نیز شامل شود (زندى، ۱۳۹۹). یکی دیگر از حوزه‌های مورد توجه پژوهشگران موضوع گردشگری حامی فقرا در نواحی روستایی بوده (لئون^۶، ۲۰۰۷)، در حالی که با توجه به افزایش میزان شهرنشینی پرداختن به گردشگری حامی فقرا در شهرها نیز اهمیت زیادی دارد.

یکی دیگر از اهداف تحقیق شناسایی و بررسی رویکردهای برنامه‌ریزی دخیل در گردشگری حامی فقرا بود. نتایج نشان می‌دهد که رویکردهای مشارکتی، پایداری، مبتنی بر جامعه، ذی‌نفعان و شبکه بازیگران مهمترین رویکردهایی هستند که در این زمینه در ادبیات گردشگری مورد توجه قرار گرفته‌اند. در رویکرد مشارکتی به مشارکت جامعه محلی در فرایند برنامه‌ریزی و تصمیم سازی تأکید می‌شود و در این رویکرد حضور جامعه محلی به عنوان بخش مهمی از فرایند تصمیم‌گیری مورد توجه قرار می‌گیرد. نیز بیان می‌کند روابط نابرابر قدرت بین دولت و مردم منجر به طرد فقرا از فرآیندهای تصمیم‌گیری شده و معتقد است که «فقیرها» باید در «حسن‌نیت» در تصمیم‌گیری‌های گردشگری و مشارکت در کل سیستم گردشگری گنجانده شوند (مساونگانه، سیاکواه و لئونارد^۷، ۲۰۱۹). کاهش فقر شرط اساسی توسعه پایدار در رویکرد پایداری تلقی می‌شود و نشان می‌دهد که گردشگری پایدار در صورت توسعه و مدیریت به شکل پایدار، می‌تواند سهم قابل توجهی در کاهش فقر داشته باشد. به زعم جمال و همکاران^۸

¹ Luoma aho & Paloviita

² Nguyen

³ Alkire & Santos

⁴ Voeten, De Haan, De Groot & Roome

⁵ Torres & Momsen

⁶ León

⁷ Musavengane, Siakwah & Leonard

⁸ Jamal, Camargo, & Wilson

مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. *جامعه‌شناسی*

فرهنگ و هنر، ۷ (۲)، ۲۸ - ۴۰.

(۲۰۱۳) تعداد فزاینده‌ای از الگوهای گردشگری حامی فقرا بر ادغام منابع و اهداف متعدد مانند گردشگری پایدار تأکید می‌کند (یو، ونگ و مارکویه^۱، ۲۰۱۹).

مطابق یافته‌ها، رویکرد دیگری که در برنامه‌ریزی گردشگری حامی فقرا مد نظر قرار گرفته است، دیدگاه مبتنی بر جامعه است که رویکردی متداول برای استفاده از مشارکت در زمینه گردشگری جایگزین به حساب می‌آید و مشارکت محلی گسترده سیاسی و اقتصادی در روند برنامه‌ریزی گردشگری را هدف قرار می‌دهد. رویکرد گردشگری مبتنی بر جامعه به عنوان یک عنصر مهم و حیاتی با پتانسیل‌های قابل توجه برای بهبود رفاه جوامع محلی و کاهش فقر تبدیل گردیده و می‌تواند اشتغال و درآمد جوامع محلی را افزایش دهد. در عین حال رویکرد خوبی برای توسعه گردشگری پایدار در جوامع محلی نیز به شمار می‌آید (فگبولو^۲، ۲۰۲۲). رویکرد دیگر در این حوزه، تئوری ذینفعان است که به دلیل اهمیت نقش ذینفعان در صنعت گردشگری و تأثیری که در کاهش فقر دارد، مورد توجه قرار می‌گیرد. در همین راستا ون و همکاران به نیاز به همکاری نزدیک و تعیین وظایف ذینفعان مختلف در سطوح خرد و کلان در فرآیندهای عملیاتی اشاره می‌کنند و معتقدند که ذینفعان مختلف مانند دولت‌ها، شرکت‌های گردشگری و ساکنان جامعه به دلیل علایق، ویژگی‌ها و شرایط مختلف، نقش‌های متفاوتی را در گردشگری حامی فقرا ایفا می‌کنند و به این ترتیب در غیاب همکاری موثر بین ذینفعان اصلی در توسعه گردشگری حامی فقرا، مزایای قابل ملاحظه‌ای به فقرا داده نخواهد شد (ون، کای و لی^۳، ۲۰۲۱). با توجه به رویکردهای مورد بررسی برنامه‌ریزی و حوزه‌های شناسایی شده از مطالعات پیشین، می‌توان نتیجه گرفت که عموماً شاهد نوعی هم‌پوشانی در رویکردهای مرتبط هستیم. با افزایش شناخت از ماهیت گردشگری حامی فقرا رویکردهای برنامه‌ریزی نیز در حال تکامل و متنوع شدن هستند. به طور کلی، ترکیبی از رویکردهای برنامه‌ریزی برای درک و پیاده‌سازی یک سیستم حامی فقرا در برنامه‌ریزی لازم است. در این راستا به نظر می‌رسد همانند آنچه رویکرد شبکه بازیگران پیشنهاد می‌دهد لازم است ابتدا نگرش نسبت به فقر به عنوان پدیده‌ای ساده و تک بعدی مرتبط با بعد اقتصادی صرف تغییر کند و نگاه گسترده‌تری به عوامل و ابعاد سازمانی و فرهنگ، به عنوان پدیده‌های غیرانسانی دخیل در فقر به وجود آید. با تغییر این نگرش، شناسایی ذینفعان گردشگری حامی فقرا که دولت‌ها، فقرا، بخش خصوصی، شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد را شامل می‌شود (شارما^۴ و همکاران، ۲۰۲۱) نیز باید مورد توجه قرار گیرد. سپس در قالب گردشگری جامعه محور، توانمندسازی فقرا می‌بایست در اولویت قرار گیرد؛ همان‌طور که سایمن و جامپیکالی^۵ (۲۰۱۶) نیز به این موضوع اشاره کرده‌اند. چراکه فقرا معمولاً به دلیل محرومیت از آموزش، مهارت کافی جهت تأمین رضایت بخش نیازهای گردشگران یا فعالیت در کسب و کارهای گردشگری را ندارند. با تغییر نگرش به فقر و در نظر گرفتن فقر به عنوان پدیده‌ای چند بعدی در قالب رویکرد شبکه بازیگران و شناسایی ذینفعان گردشگری حامی فقرا در وضعیت رویکرد ذینفعان، در قالب گردشگری جامعه محور باید سعی کرد تا متناسب با الگوهای محلی ذینفعان را برای حامی فقرا کردن انواع فعالیت گردشگری توانمند کرد و در شکل رویکرد مشارکتی همه ذینفعان و به ویژه فقرا را جهت مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری ترغیب کرد. ارتقاء مشارکت بیشتر ذینفعان در توسعه گردشگری علاوه بر ایجاد انگیزه‌های قوی‌تر جهت حفظ سرمایه طبیعی، منجر به تقسیم عادلانه مزایا و در نتیجه فرصت‌های بیشتر برای کاهش فقر شود. سرانجام بر اساس رویکرد پایداری، در هر نوع برنامه‌ریزی برای پایدار کردن گردشگری حامی فقرا باید ملاحظات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی مورد تأکید قرار گیرد (سازمان جهانی جهانگردی، ۲۰۲۱).

نویسندگان معتقدند علیرغم آنکه رویکردهای متعددی به برنامه‌ریزی گردشگری فقرا وجود داشته و در پژوهش‌های مختلفی به آنها اشاره شده است، آنچه در عمل به شکل اجرایی رخ می‌دهد با زمینه‌های تئوریک فاصله دارد. به عنوان مثال موسوینگان و همکاران اشاره می‌کنند که در عمل، گردشگری حامی فقرا اغلب ممکن است به طور کامل به نفع گروه آسیب‌پذیر نباشد و از سوی دیگر در بیشتر مواقع، فقرا با سیستم حکومتی تصمیم‌گیرنده مبارزه نمی‌کنند بلکه تلاش می‌کنند جزوی از آن شوند

¹ Yu, Wang & Marcouiller

² Fagbolu

³ Wen, Cai & Li

⁴ Sharma

⁵ Saayman & Giampiccoli

مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. *جامعه‌شناسی*

(مساوینگانه^۱ و همکاران، ۲۰۱۹) تا در تصمیم‌ها بتوانند نقش هر چند اندکی را ایفا کنند. از سوی دیگر تعدادی از مطالعات عمدتاً بر مشارکت جامعه و ذینفعان متمرکز است اما آنچه از نظر و در عمل پنهان مانده است نحوه مدیریت ذینفعان و چگونگی فرآیند مشارکت آنها در روند برنامه‌ریزی گردشگری فقراست. هریسون نیز به شکل مشابهی معتقد است که گردشگری حامی فقرا می‌بایست از حاشیه‌های آکادمیک و توسعه خارج شده و مجدداً جریان اصلی مطالعات حوزه گردشگری و توسعه قرار گیرد و نقش حقیقی گردشگری در کاهش فقر و ایجاد زمینه‌های توسعه مورد تحلیل قرار بگیرد (هریسون^۲، ۲۰۰۸).

پایداری و اقتصاد پایدار که شامل برابری درآمد، توزیع و همچنین توسعه اقتصادی و منافع آن است و نیز به ابعاد اجتماعی و زیست محیطی (که مباحث مشابهی چون اکوتوریسم و فروپاشی محیط زیست را در بر می‌گیرد) در گردشگری حامی فقرا مکرراً مورد توجه قرار گرفته است (مساوینگانه و همکاران، ۲۰۱۹)؛ اما در همین حیطه نیز، چالش‌های متعددی در برنامه‌ریزی وجود خواهد داشت که از جمله آن می‌توان به تعیین بهترین روش‌های دستیابی به اهداف پایداری اشاره نمود. به طور کلی ثابت شده است که طراحی و اجرای گردشگری مناسب دشوار و بحث برانگیز است و اصولاً مسائل نظری و عملی که از سنجش مزایای گردشگری حامی فقرا و پایداری ناشی می‌شود، پیچیدگی‌هایی را به دنبال دارد (ون^۳ و همکاران، ۲۰۲۱).

بر اساس آنچه گفته شد می‌توان سه مولفه اصلی برای رویکرد گردشگری حامی فقرا در نظر گرفت که عبارتند از: الف) دسترسی بهتر به منافع اقتصادی گردشگری از طریق گسترش فرصت‌های شغلی برای افراد فقیر و ارائه آموزش‌های کافی به آنها برای به حداکثر رساندن این فرصت‌ها؛ ب) اقداماتی برای مقابله با تأثیرات اجتماعی و زیست محیطی توسعه گردشگری، به ویژه اشکال فوق‌الذکر بهره‌برداری اجتماعی و همچنین فشار بیش از حد بر منابع طبیعی، تولید آلودگی و آسیب رساندن به اکوسیستم‌ها؛ و ج) اصلاح سیاست، با افزایش مشارکت فقرا در برنامه‌ریزی، توسعه و مدیریت فعالیت‌های مربوط به گردشگری مربوط به آنها، از بین بردن برخی از موانع مشارکت بیشتر فقرا و تشویق به مشارکت بین سازمان‌های دولتی یا بخش خصوصی و افراد فقیر در جهت تولید کالاها و خدمات جدید گردشگری. با توجه به مباحث مطرح شده، دستیابی به این مولفه‌ها مستلزم توجه به ترکیبی از رویکردهای تئوری بازیگران، رویکرد ذینفعان، گردشگری جامعه محور، مشارکتی و پایداری است. این مقاله رویکردهای علمی‌پیش رو در گردشگری حامی فقرا را برای برنامه‌ریزان تبیین می‌نماید و می‌تواند به بخش‌هایی که در حوزه گردشگری حامی فقرا برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری می‌کنند، کمک کند. از سوی دیگر به برخی چالش‌های پیش رو در برنامه‌ریزی این نوع گردشگری اشاره شد. به نظر می‌رسد ارتباط متولیان در هر دو بخش دولتی و خصوصی گردشگری می‌تواند به رفع چالش‌ها و نیز تعیین برنامه‌ها و تصمیمات سازنده کمک نماید. پیشنهاد می‌شود محققان در مطالعات آتی با تکیه بر رویکردهای علمی، بر جنبه‌های عملی، به بررسی چالش‌ها و روش‌های پیاده‌سازی برنامه‌های گردشگری حامی فقرا تمرکز نمایند تا بتوان از ترکیب رویکردهای علمی و عملی، به نتایج مناسبی در حوزه برنامه‌ریزی گردشگری حامی فقرا دست یافت.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان به صورت مساوی در نوشتن این پژوهش مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر هرگونه تعارض منافع بوده است.

¹ Musavengane

² Harrison

³ Wen

تقدیر و تشکر

نویسندگان، از همه‌ی افراد، به خصوص دکتر محمود ضیایی، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت‌شان در این مقاله تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- امامی، سیده فاطمه؛ دربان آستانه، علیرضا؛ رضوانی، محمد رضا و قدیری، مجتبی (۱۴۰۰). تبیین نقش مولفه‌های موثر بر توسعه گردشگری اجتماع محور (مطالعه موردی: روستاهای استان گیلان). *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۱۰ (۳۶)، ۱-۲۷.
- آثار، شکرالله؛ جلال پور، شیلا؛ ایوبی، فاطمه، رحمانی؛ محمدرضا و رضائیان، محسن (۱۳۹۵). پریزما؛ موارد ترجیحی در گزارش مقالات مروری منظم و فراتحلیل. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۱۵ (۱)، ۶۸-۸۰.
- اجلالی، پرویز؛ عسگری، علی و رفیعین، مجتبی (۱۳۹۴). *نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید*. تهران: نشر آگه.
- رضاقلی‌زاده، مهدیه (۱۳۹۵). بررسی تاثیر گردشگری بر مثلث فقر، نابرابری و رشد اقتصادی. *فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری*، سال ۱۱ (۳۶)، ۱۶۰-۱۲۵.
- رضوانی، محمدرضا؛ بدری، سید علی و ترابی، ذبیح‌الله (۱۳۹۷). موانع تحقق طبیعت گردی حامی فقرا (مورد مطالعه: روستاهای منتخب شرق استان سمنان). *فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۷ (۲۶)، ۲۸-۵۱.
- زارعی، عظیم؛ مدرسی، میثم و فلاحی، آزاده (۱۴۰۰). شناسایی و مدل‌سازی موانع عملیاتی گردشگری اجتماع‌محور ایران. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۱۰ (۳۷)، ۱۸۵-۲۰۵.
- زندی، ابتهال (۱۳۹۹). گردشگری حامی فقرا با رویکرد انتقادی. *گردشگری فرهنگ*، ۲ (۱)، ۲۱-۳۲.
- زندی، ابتهال (۱۳۸۹). تأثیر اشتغال بر کاهش فقر در دو بخش خدمات گردشگری و بیمارستانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- شفیعی، ساناز؛ رجب‌زاده قطری، علی؛ حسن‌زاده، علیرضا و جهانیان، سعید (۱۳۹۹). مقاصد گردشگری هوشمند: مرور سیستماتیک تحقیقات با استفاده از رویکرد کیف پارادایم. *فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری*، ۱۵ (۴۹)، ۳۳-۶۲.
- شکوری، علی؛ بهرامی، شقایق (۱۳۹۳). مطالعه تأثیر گردشگری روستایی بر کاهش فقر از منظر معیشت پایدار: مورد روستاهای قلعه نو و کلین شهرستان ری. *توسعه روستایی*، ۶ (۱)، ۱-۲۴.
- صادقی جقه، سعید (۱۳۸۵). بررسی رابطه میان گسترش پدیده گردشگری و کاهش فقر (مطالعه مقایسه‌ای در شهرهای هریس و کلیبر آذربایجان شرقی در سالهای ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۴). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- فاضلی، شهرام؛ ادهمی، عبدالرضا و نوروزی، فیض‌الله (۱۴۰۲). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی (مورد مطالعه: شهرستان‌های جوانرود و روانسر). *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۳)، ۲۰۳-۲۱۹.
- قاسمی، یارمحمد؛ منصوری‌مقدم، منصور و مفاخری باشماق، جمیل (۱۳۹۹). تأثیرات فرهنگی گردشگری بر جامعه میزبان (منطقه هورامان استان کردستان). *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۲ (۱)، ۱۲۸-۱۵۲.
- محمدی، محمدعلی؛ ودادهیر، ابوعلی؛ سیفی، علیرضا؛ مشتاق، روشنگر (۱۳۹۱). فراتحلیل مطالعات فقر در ایران. *فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۱۲ (۴۵)، ۷-۴۸.
- نیکخوا، بهمن؛ جعفری‌نیا، سعید؛ حسن‌پور، اکبر و عباسیان، حسین (۱۳۹۷). تدوین مدل عوامل موثر بر سکونت‌سازمانی با استفاده از رویکرد ترکیبی. *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، ۱۷ (۴۱)، ۱۳۷-۱۶۰.

References

- Alkire, S., & Santos, M. E. (2013). A multidimensional approach: Poverty measurement & beyond. *Social indicators research*, 112(2), 239-257.
- Arnstein, S.R. (1969) A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216-224.
- Asar, S. H., Jalalpour, S. H., Ayoubi, F., Rahmani, M. R., & Rezaeian, M. (2016). PRISMA; preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences*, 15(1), 68-80. (In Persian)
- Ashley, C & Roe, D. (2002). Making tourism work for the poor: Strategies and challenges in southern Africa. *Development Southern Africa*, 19 (1), 61-82.

مهاجر، بشری؛ پورجهان، ساره؛ کهزادی، سالار (۱۴۰۴). گردشگری حامی فقرا: مرور حوزه‌های تحقیقی و تئوری‌های برنامه‌ریزی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷ (۲)، ۲۸-۴۰.

- Bond, P. (2006). Global governance campaigning and MDGs: From top-down to bottomup anti-poverty work. *Third World Quarterly*, 27 (2), 339-354.
- Burns, P. M. (2004). Tourism planning: A third way? *Annals of Tourism Research*, 31(1), 24-43.
- Butler, R. (1990). Alternative tourism: Pious hope or Trojan horse? *Journal of Travel Research*, 28(3), 40-45
- Çetin, Z. Ö., & Özgür, H. (2012). A Critical Theoretical Evaluation on Pro-Poor Tourism and Poverty Alleviation, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 115-133.
- Clancy, M. (1999). Tourism and development: Evidence from Mexico. *Annals of Tourism Research*, 1(26), 1-20.
- Dann, G. (2002). *The tourist as a metaphor of the social world*. Cabi.
- Dimoska T. (2008). Experience in southern Africa. *International Journal of Tourism Research*, 3 (2), 407-427.
- Ejlali, P., Asgari, A., Rafiyan, M. (2016), "Planning Theory: Traditional and New Perspectives". *Agah Publications*, 6th edition. (In Persian)
- Emami, S., Astaneh, A., Rezvani, M., Ghadiri, M. (2021). *Journal of Tourism Planning and Development*, 10(36), 1-27. (In Persian)
- Fagbolu, O. D. (2022). Implications of the inclusive Pro-poor tourism planning in Uganda for strategic planning for community-based tourism development in Nigeria. In *Prospects and Challenges of Community-Based Tourism and Changing Demographics* (pp. 30-55). IGI Global.
- Goodwin, H. (2006). *Community-based tourism: Failing to deliver?* Brighton: Institute of Development Studies.
- Gray, B., (1990). *Collaborating: Finding Common Ground for Multiparty Problems*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Hall, C. (2007). *Pro-poor Tourism: Who Benefits? Perspectives on Tourism and Poverty Reduction*. Bristol, Blue Ridge Summit: Channel View Publications.
- Harrison, D. (2008). Pro-poor tourism: A critique. *Third world quarterly*, 29(5), 851-868.
- Harrison, D. (2015). Pro-poor Tourism: Is There Value Beyond 'Whose' Rhetoric? *Tourism Recreation Research*, 34(2), 200-202.
- Hazra, S., Fletcher, J., & Wilkes, K. (2017). An evaluation of power relationships among stakeholders in the tourism industry networks of Agra, India. *Current Issues in Tourism*, 20(3), 278-294.
- Hu, K., Wu, H., Qi, K., Yu, J., Yang, S., Yu, T., Zheng, J., & Liu, B. (2018). A domain keyword analysis approach extending Term Frequency-Keyword Active Index with Google Word2Vec model. *Scientometrics*, 114(3), 1031-1068.
- Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22 (1), 186-204.
- Lin, T. (2007). Tourism for pro-poor and sustainable growth: Economic analysis of tourism projects.
- Luoma aho, V., & Paloviita, A. (2010). Actor networking stakeholder theory for today's corporate communications. *Corporate Communications: An International Journal*, 15(1), 49-67.
- Manyara, G., & Jones, E. (2007). Community-based enterprise development in Kenya: An exploration of their potential as avenues of poverty reduction. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6), 628- 644
- McCann, J. (1983). Design Guidelines for Social Problem-Solving Interventions. *Journal of Applied Behavioral Science*, 19:177-189.
- Mowforth, M., & Munt, I. (2016). *Tourism and sustainability: Development, globalisation and new tourism in the third world* (4 ed.). London and New York: Routledge.
- Musavengane, R., Siakwah, P., & Leonard, L. (2019). "Does the poor matter" in pro-poor driven sub-Saharan African cities? towards progressive and inclusive pro-poor tourism. *International Journal of Tourism Cities*, 5(3), 392-411.
- Nair, S., & Sagar, S. (2017). Poverty in Malaysia: Need for a paradigm shift. *Institutions and Economies*, 95-123.
- Nguyen, T. Q. T., Young, T., Johnson, P., & Wearing, S. (2019). Conceptualising networks in sustainable tourism development. *Tourism Management Perspectives*, 32, 100575.
- Nik Khoo, B., Hassan Pour, A., Jafari Niya, S. and Abbasiyan, H. (2018). A Systematic Review on the Workaholism Researches. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 17(40), 75-103. (In Persian).
- Okazaki, E. (2008). A community-based tourism model: Its conception and use. *Journal of sustainable tourism*, 16(5), 511-529.

- Rezvani, M. R., Badri, S. A., & Torabi, Z. A. (2018). Barriers to the Realization of Pro-poor Nature-based Tourism (Case Study: Selected Villages in the East of Semnan Province). *Journal of Tourism Planning and Development*, 7(26), 28-51. (In Persian)
- Roe, D. (2001). Pro-poor tourism: Harnessing the world's largest industry for the world's poor. World Summit on Sustainable Development. *International Institute for Environment and Development*.
- Roe, D., Ashley, C., Page, S., and Meyer, D. (2004). Tourism and the Poor: Analysing and Interpreting Tourism Statistics from a Poverty Perspective, PPT Working Paper No.16, London.
- Saayman, M., & Giampiccoli, A. (2016). Community-based and pro-poor tourism: Initial assessment of their relation to community development. *European Journal of Tourism Research*, 12, 145-190.
- Scheyvens, R. (2011). *Tourism and poverty*. New York: Routledge.
- Shafiee, S., Rajabzadeh Ghatari, A., Hasanzadeh, A., & Jahanyan, S. (2020). Smart Tourism Destinations: A Systematic Review of Research Using the Paradigm Funnel Approach. *Tourism Management Studies*, 15(49), 33-62. (In Persian)
- Sharma, M., Mohapatra, G., & Giri, A. K. (2022). Is tourism pro-poor in India? An empirical investigation using ARDL approach. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 38(4), 602-618.
- Stone, L. S., & Stone, T. M. (2011). Community-based tourism enterprises: challenges and prospects for community participation; Khama Rhino Sanctuary Trust, Botswana. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(1), 97-114.
- Torres, R., & Momsen, J. H. (2004). Challenges and potential for linking tourism and agriculture to achieve pro-poor tourism objectives. *Progress in Development Studies*, 4(4), 294-318.
- United Nation World Tourism Organization (UNWTO) (2006). Poverty alleviation through Tourism, World Tourism Organization, Madrid, Spain.
- United Nation World Tourism Organization (UNWTO) (2007). Tourism will contribute to solutions for global climate change and poverty challenges, Press release, UNWTO Press and Communications Department, March 8, Berlin/Madrid.
- Van der Duim, R. (2007). Tourismscapes an actor-network perspective. *Annals of Tourism Research*, 34(4), 961-976.
- Voeten, J., De Haan, J., De Groot, G., & Roome, N. (2015). Understanding responsible innovation in small producers' clusters in Vietnam through actor-network theory. *The European Journal of Development Research*, 27(2), 289-307.
- Wen, S., Cai, X., & Li, J. (2021). Pro-poor tourism and local practices: An empirical study of an autonomous county in China. *Sage Open*, 11(2), 21582440211022740.
- Williamson, J. (2004). A short history of the Washington Consensus. Paper presented at the Forum Barcelona 2004 conference "From the Washington Consensus towards a new global governance", Barcelona, Spain.
- Yu, L., Wang, G., & Marcouiller, D. W. (2019). A scientometric review of pro-poor tourism research: Visualization and analysis. *Tourism Management Perspectives*, 30, 75-88.
- Zandi, E. (2020). A Critical Approach to Pro-Poor Tourism. *Tourism of Culture*, 1(2), 21-32. (In Persian)
- Zarei, A., Modarresi, M., Fallahi, A. (2021). Identifying and modeling operational barriers to community-based tourism in Iran. *Journal of Tourism Planning and Development*, 10(37), 185-205. (In Persian)